

تحليل و تبیین مبانی نظریه‌ها و روش‌شناسی متعارف آمایش سرزمین

دکتر منوچهر فرج زاده

استاد دانشگاه تربیت مدرس

پیشگفتار

آمایش سرزمین به عنوان یکی از راهکارهای مدیریت سرزمین در کشورهای مختلف مورد توجه بوده است و کشورهای مختلف سعی نموده‌اند با استفاده از ابزارهای مختلف آن را تحقق بخشند. برخی از کشورهای اروپایی که از اولین پیشگامان این راه بوده‌اند، توانسته‌اند به موفقیت‌های مهمی در این زمینه دست یابند. کشور ایران نیز از سالهای قبل انقلاب اقدام به تهیه طرح آمایش سرزمین از طریق شرکت فرانسوی نموده است ولی موفقیت چندانی را بنا به دلایل مختلف کسب ننموده است. عدم وجود آمایش سرزمین در کشور موجب برخی از ناهماهنگی‌ها و عدم توازن‌ها در توسعه کشور گردیده است که برای مدیریت بهینه سرزمین، چاره‌اندیشی مناسب خود را مطالبد. به منظور بازاندیشی در نظریات و روشهای آمایش سرزمین که به صورت متعارف و جاری در برخی کشورها وجود دارد تک نگاشت حاضر مد نظر قرار گرفته است و در آن سعی گردیده با تبیین انواع نظریه و روش‌شناسی‌های موجود، نتیجه‌گیری لازم از این مباحث به عمل آید. با توجه به این موضوع فصل اول این تک نگاشت به بررسی مفاهیم پایه در زمینه آمایش سرزمین پرداخته و در فصل دوم حدود ده نظریه مهم که از دیر و باز در آمایش سرزمین استفاده شده مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. فصل سوم نیز به بررسی روش‌شناسی آمایش سرزمین پرداخته و گام‌های آن تشریح گردیده است. تحلیلی بر بحث‌های انجام شده و نتیجه‌گیری، فصل آخر تک نگاشت حاضر را به خود اختصاص داده است.

فهرست مطالب

۶	فصل اول: مفاهیم پایه
۶	۱-۱- مقدمه
۶	۱-۲- مفهوم برنامه‌ریزی و انواع آن
۷	۱-۳- مفهوم آمایش سرزمین متعارف
۸	۱-۴- مفهوم فضا و برنامه‌ریزی فضایی
۸	۱-۵- مفهوم سازمان و ساختار فضایی
۸	۱-۶- مبانی نظری آمایش سرزمین در دوره های مختلف
۹	۱-۷- مفاهیم قدیم و جدید فضا در آمایش سرزمین
۱۰	۱-۸- جایگاه آمایش سرزمین متعارف در نظام برنامه‌ریزی کشور و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۱۱	فصل دوم: نظریه های متعارف توسعه فضایی
۱۱	۲-۱- مقدمه
۱۱	۲-۲- نظریه های فرآیندی در برنامه ریزی توسعه فضایی
۱۲	۲-۳- نظریه های فرآورده‌ای در برنامه‌ریزی فضایی
۱۲	۲-۴- نظریه کاربری اراضی ون تونن
۱۳	۲-۵- نظریه مکان مرکزی کریستالر
۱۳	۲-۶- مدل اگوست لوش
۱۳	۲-۷- نظریه قطب رشد
۱۴	۲-۸- نظریه مرکز - پیرامون
۱۴	۲-۹- نظریه مرکز رشد
۱۴	۲-۱۰- نظریه برگشت تمرکز
۱۵	۲-۱۱- نظریه میسرا
۱۵	۲-۱۲- نظریه های مبتنی بر روابط شهر و روستا
۱۶	۲-۱۳- نظریه های مبتنی بر توسعه اگروپلینتن
۱۶	۲-۱۴- نظریه زیست منطقه
۱۷	۲-۱۵- نظریه شبکه منطقه ای
۱۸	۲-۱۶- طبقه بندی نظریه های آمایش سرزمین
۱۸	۲-۱۷- ویژگی های مثبت و منفی هریک از نظریه ها
۲۰	۲-۱۸- شاخص های و معیارهای موردنیاز مقایسه نظریه های آمایش سرزمین
۲۳	۲-۱۹- تحلیل نظریه های آمایش سرزمین متعارف
۲۳	فصل سوم: مراحل و روش شناسی متعارف آمایش سرزمین
۲۳	۳-۱- مقدمه
۲۳	۳-۲- مروری بر روش های آمایش سرزمین در دنیا

۲۸	۳-۳- کنکاشی در انواع روش های آمایش سرزمین و خاستگاه آنها
۳۰	۳-۴- محصولات و خروجی های آمایش سرزمین
۳۰	۳-۵- روش های هدف گذاری در آمایش سرزمین
۳۰	۳-۶- داده های مورد استفاده در آمایش سرزمین
۳۱	۳-۷- روش تحلیل و تلفیق داده ها در آمایش سرزمین
۳۲	۳-۸- ساز و کارهای اجرایی برای پیاده سازی برنامه آمایش سرزمین
۳۲	۳-۹- مراحل و روش آمایش سرزمین متعارف در کشور
۳۳	۳-۱۰- مرحله مقدماتی یا تدوین چارچوب کلی
۳۴	۳-۱۱- گام شناخت وضع موجود
۳۴	۳-۱۱-۱- شناخت وضعیت منابع طبیعی و محیط زیست
۳۶	۳-۱۱-۲- شناخت و تحلیل وضعیت اجتماعی و فرهنگی
۳۷	۳-۱۱-۳- شناخت و تحلیل وضعیت اقتصادی
۳۸	۳-۱۱-۴- تحلیل سیاسی- اداری و سازمانی
۳۹	۳-۱۱-۵- تحلیل نظام سکونتگاهی و ساختار فضایی آن
۴۰	۳-۱۱-۶- ملاحظات ایمنی، دفاعی - امنیتی در آمایش
۴۱	۳-۱۲- گام نتیجه گیری از مطالعات وضع موجود
۴۲	۳-۱۳- گام برنامه ریزی و سیاست گذاری
۴۲	۳-۱۳-۱- تبیین چشم انداز و طراحی سناریوهای توسعه فضایی
۴۳	۳-۱۳-۲- طراحی و برنامه ریزی
۴۳	۳-۱۳-۳- نظام اجرایی و مدیریت آمایش
۴۳	فصل چهارم؛ نتیجه گیری؛ به سوی آمایش بنیادین
۴۹	منابع

چکیده

به منظور ارائه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت یکی از چارچوب‌های مهم، مطالعه آمایش سرزمین است. آمایش سرزمین با ویژگی‌های خاص خود در راستای توسعه مناطق بکارگرفته شده است ولی در کشور به دلایل متعدد هنوز جنبه اجرایی واقعی به خود نگرفته است.

هدف تک‌نگاشت حاضر بررسی ویژگی‌های نظریه‌ها و روش‌شناسی مورد استفاده در جهان کنونی است که از آن تحت عنوان آمایش سرزمین متعارف یاد شده است. این مطالعه به این دلیل انجام گرفته است تا با بررسی دقیق ویژگی‌های آن بتوان نکات مثبتی که قابلیت استفاده در آمایش بنیادین را دارد استخراج و تبیین نمود.

نظریه‌های متعددی از ابتدا تاکنون برای آمایش سرزمین متعارف ارائه شده است که در این تک‌نگاشت مهمترین آنها مورد بررسی قرار گرفته است. نظریه‌های مطرح شده عبارتند از: ون تونن، کریستالر، قطب رشد، مرکز پیرامون، مرکز رشد، برگشت تمرکز، میسرا، زیست منطقه. هریک از این نظریه‌ها در زمانها و مناطق مورد اجراء خود از جذبه زیادی برخوردار بوده و نتایج مثبتی را در توسعه مناطق داشته است، ولی به مرور زمان مشکلات خاص خود را نمایان کرده که منجر به ارائه نظریه‌های جدید گردیده است. به عبارت دیگر این نظریه‌ها بتدریج روند تکاملی خود را طی نموده تا به وضعیت کنونی رسیده است.

از ابعاد دیگر تک‌نگاشت حاضر تشریح روش‌شناسی مورد استفاده در تدوین برنامه آمایش سرزمین است که در حالت کلی از چهار مرحله تدوین چارچوب کلی، مطالعه وضع موجود، تحلیل وضع موجود و ارائه طرح آمایش سرزمین شکل می‌گیرد. هریک از این مراحل از زیر مجموعه‌های متعددی تشکیل شده است که در نهایت منجر به تدوین برنامه آمایش سرزمین می‌گردد. مقایسه ویژگی‌های روش‌شناسی در نظریه‌های مختلف فوق‌الذکر از موارد مورد توجه در این تک‌نگاشت می‌باشد.

مطالعه وضعیت نظریه‌ها و روش‌شناسی موجود آمایش سرزمین بیانگر نکات مثبت بسیار زیادی بوده که در مطالعات آمایش سرزمین کشور به آنها توجه شده است ولی در عین حال استفاده از این چارچوب‌ها در کشور به منظور تامین اهداف الگوی اسلامی- ایرانی نیازمند بازنگری و بازاندیشی در آنها می‌باشد که بتوان به عنوان آمایش بنیادین، طرح نویی دراندازد و روح اسلامی- ایرانی را در تهیه طرح آمایش سرزمین کشور بگنجانند.

واژگان کلیدی: آمایش سرزمین، نظریه‌های توسعه، روش‌شناسی آمایش سرزمین، ایران.